ENANTIOSEMIA LEXICALĂ ŞI FRAZEOLOGICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Doina NEGAIȚA

CZU: 811.135.1`371 hdoina99@gmail.com

The linguistic phenomenon of enantiosemy is considered to be semantic polarity – the merging of opposite meanings within the same word, which depends on the context. The specific nature of the phenomenon of enantiosemy is that an enantionym combines within itself two opposite meanings. The majority of contemporary scholars emphasize that, in the use of speech, the possibility of enantiosemic words appearing is practically unlimited, which allows us to state that enantiosemy is a very widespread phenomenon.

Fenomenul coexistenței, în structura semantică a aceluiaşi lexem, a unor sensuri opuse, numit în lingvistica modernă *enantiosemie*, dar şi *antonimie internă* sau *polarizare semantică*, este atestat în mai multe limbi, reprezentând o categorie contiguă cu polisemia şi antonimia şi având un plan al expresiei şi două planuri ale conținutului, aflate în raport de antonimie.

În lingvistica românească *enantiosemia* a fost remarcată de Al. Graur: „Un cuvânt are sens neutru, adică nici bun, nici rău, sau nici pozitiv, nici negativ etc. Pornindu-se de la acest sens, se degajează, pe de o parte, un sens pozitiv, pe de altă parte, un sens negativ. Se ajunge, astfel, ca *acelaşi complex sonor* să îmbrace *două sensuri contradictorii*. Avem deci aici un caz tipic de „scindare a fenomenului în laturi contrarii" [1, pag.112].

Trăsătura definitorie a enantiosemiei este „polaritatea semantică, care constă în îmbinarea sensurilor opuse în cadrul aceluiaşi cuvânt / aceloraşi sintagme, depinzând de un context de natură verbală şi/sau non-verbală / paraverbală. În literatura de specialitate română şi rusă se întâlnește următoarea paletă denominativ terminologică, din care se vădește, într-o bună măsură, modul în care cercetătorii respectivelor arii de investigare receptează acest fenomen lingvistic sau se raportează la aceasta: a) enantiosemie/ „энантиосемия"; b) sens opus/ „противосмысл"; c) o manifestare a polisemiei/ „своеобразный вид полисемии"; d) omoantonimie/ „омоантонимия"; e) antonimie internă/ „внутрилексемная антонимия"/ antonimie intralexemică [2, pag.68].

Pentru a releva *enantiosemia* într-un material lexical concret, este oportun a se recurge la o analiză componențială a structurii semantice a cuvintelor. Spre exemplu, pentru a releva caracterul enantiosemic al verbului *a împrumuta*, este necesar a identifica structura semică a sensurilor acestui cuvânt, care se află în raport de contrarietate: „a da cu împrumut cuiva ceva" şi 2) „a lua cu împrumut ceva de la cineva". Ambele

sensuri conţin semele integratoare (SI) opuse – [a da / a lua] şi seme diferenţiale (SD) – atât comune, cât şi opozante. În urma analizei definiţiei lexicografice respective, din datele căreia sunt excerptate indiciile semantice minime (semele) ale sensurilor cercetate, se obţine formula semică a sensului 1: SI [a da] + SD1 [unei persoane] + SD2 [un obiect] + SD3 [pentru o perioadă determinată] + SD4 [cu condiţia restituirii] şi cea a sensului 2: SI [a lua] + SD1 [de la o persoană] + SD2 [un obiect] + SD3 [pentru o perioadă determinată] + SD4 [cu condiţia restituirii]. Confruntând formulele semice ale celor două sememe, constatăm că acestea au în comun câteva seme diferenţiale (SD2 , SD3 , SD4) şi se deosebesc prin SI şi SD1 [3, pag.33].

Ca motiv general al apariţiei enantiosemiei, se ia în considerare specificul gândirii umane, care se caracterizează prin dualitate (dualism). Acesta este un motiv extralingvistic care se află pe tărâmul relaţiilor limbaj - gândire. Printre motivele apariţiei enantiosemiei în limbă şi vorbire se numără:1) caracterul universal al limbii; 2) sincretismul rădăcinilor vechi; 3) semantica difuză a rădăcinilor vechi şi dualismul gândirii umane; 4) ambiguitatea limbajului; 5) caracterul efemer al procesului de conceptualizare; 6) stratificarea limbajului [4].

Cercetătorii care au fost preocupaţi de studierea fenomenului de *enantiosemie* vorbesc despre următoarele tipuri de enantiosemie: a) denominativă şi emoţional apreciativă; b) nucleică şi periferică; c) totală şi parţială; d) simetrică şi asimetrică; e) uzuală şi ocazională; f) sincronică şi diacronică; g) denotativă şi conotativă; h) lexematică şi frazeologică [2, pag.68].

Enantiosemia denominativă/ propriu-zisă nu comportă o expresivitate specială, dat fiind faptul că în formarea ei se opun componentele denotative ale structurii semantice a lexemului. *Enantiosemia emoţional-apreciativă*, de regulă, se distinge printr-un grad mai înalt de expresivitate, în comparaţie cu cea nominativă, întrucât, în cazul ei, raportul de contrarietate se stabileşte între semele conotative – apreciative şi emoţionale – ale sensului. *Enatiosemia* nominală presupune un tip de enantiosemie care se bazează pe nivelul semic al unui lexem sau frazem, iar enatiosemia emoţional-valorică se fundamentează pe subtexte, pe elementele pragmatice ale unui (con)text [2, pag.69].

Din punctul de vedere al structurii semnificaţiilor lexicale ce intră în raport de contrarietate se discută despre *enantiosemie simetrică* şi *asimetrică*. Enantiosemia *simetrică* este denotativă, uzuală, totală. Enantiosemia simetrică presupune că ambele sensuri ale cuvântului: a) au aceeaşi referenţă; b) aparţin aceluiaşi grup tematic; c) se caracterizează printr-o combinabilitate lexematică identică; d) sunt fie doar directe, fie doar figurate; e) au aceeaşi coloratură stilistică. În cazul *enantiosemiei simetrice*, contrarietatea semnificaţiilor este indubitabilă. *Enantiosemia complementară* (L. Novikov) sau *contradictorie* (Cr. Moroianu) se caracterizează prin faptul că între aceşti doi membri nu există intermediary, adică cele două sensuri se exclud reciproc [5].

Din multitudinea tipurilor de enantiosemie, enantiosemia denominativă şi cea emoţional-apreciativă sunt cele mai des puse în discuţia cercetătorilor. Enantiosemia

emoțional-apreciativă se utilizează activ în diverse stiluri şi forme ale vorbirii, de cele mai multe ori, în cea orală şi dialogică, manifestându-se ca un mijloc eficient de explicitare a intenției vorbitorului. De rând cu reprezentarea cantitativă a fenomenului de *enantiosemie* în limbă, majoritatea savanților contemporani subliniază că, în uzul vorbirii, posibilitatea apariției cuvintelor *enantiosemice* este, practic, nelimitată, ceea ce permite a afirma că *enantiosemia* este un fenomen foarte răspândit.

Iată câteva lexeme enantionimice, identificate în limba română: *mândrie, odată, a mirosi, cândva, odinioară, altădată, dobândă, cap, grozav, faimă, perlă, a se îndura, mieros*, etc.

Nuanțele semantice ale frazeologismelor polisemantice se pot îndepărta între ele atât de mult, încât ajung să devină diametral opuse. E vorba de polarizare semantică sau enantiosemia frazeologică. Una dintre sursele de enantiosemie, larg reprezentată în frazeologie, este *antifraza*, prin care se înțelege o figură de stil a negării, când cuvântul (sau expresia, propoziția) este folosit în sens opus. Există două tipuri de antifrază posibile - *ironia* (exagerarea evaluării în scopul diminuării) şi *meiosis* (subevaluarea în scopul creşterii). Negarea ironică duce la enantiosemie în expresii precum *bun lucru*, *drăguț lucru*, unde primul sens („pozitiv") este direct motivat de forma internă a expresiei, iar al doilea reprezintă o reinterpretare ironică a acesteia [6, pag.760].

Iată câteva exemple din limba română: *mare lucru* – a) „ceva vrednic de mirare" (Asta-i o treabă foarte grea şi *mare lucru* să fie, că s-o putem noi scoate la capăt. – I. Creangă); b) „lucru neînsemnat"; *a-l vedea (pe cineva) sfântul* – a) „a da de noroc", b) „a o păți, a da de belea"; *la scara murgului* – a) „repede", b) „niciodată"; *a da drumul* – a) „să iasă/ din casă", b) „să intre/ în casă"; *a împleti din picioare* – a) „a se salva prin fugă", „a fugi repede de un pericol", b) „a pleca încet", „a se deplasa cu greu"; *de-o şchioapă* – a) „foarte mic" (Mai ieri eram doar *de-o şchioapă*, - A. Vlăhuță), b) „foarte mare" (Era tipărit cu caractere *de-o şchioapă*); *nici vorbă* – a) „fără îndoială", „bineînțeles", „negreşit", b) „nici pomeneală"; etc.

Aşadar, fenomenul *enantiosemiei* este un fapt lingvistic individual, având particularități specifice. Decifrarea unui semn lingvistic enantiosemic devine realizabilă datorită caracterului invariabil şi, totodată, mobil al semnului lingvistic. Capacitatea de a înțelege corespunzător mesajul se datorează contextului şi elementelor suprasegmentale (ton, intonație) care însoțesc textul.

Referințe:

1. GRAUR Al. *Studii de lingvistică generală*. Bucureşti: Editura Academiei RPR, 1960. 515 p.
2. GHELTOFAN D. *Enantiosemia în limbile rusă şi română*: Note şi idei. În: Analele Universității de Vest din Timişoara Seria Ştiințe filologice, LV, Secțiunea Studii de lingvistică, Timişoara: Editura Universității de Vest, 2017, pag. 67-71.
3. CEMÂRTAN C. Enantiosemia unităților lexicale. Delimitări tipologice. În: Anatol Ciobanu - Omul Cetății Limba Română. In memoriam: 85 de ani de la naştere. Chişinău, 2009, p. 30-37.

4. РОМАНЧУК Ю.В. Энантиосемия и смежные явления языка // Universum: филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. 2019. № 11 (68). Disponibil: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/8220 (accesat în 16.05.2024).
5. НОВИКОВ Л.А. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа, 1982. 272 p.
6. ВОЗНЕСЕНКАЯ М.М. Энантиосемия в русской фразеологии, 2011 (accesat 24.05.2024) Disponibil: https://www.dialog-21.ru/media/1467/66.pdf

Recomandat
***Claudia CEMARTAN**, dr., conf. univ.*